

Zeitschrift: Annalas da la Societad Retorumantscha

Herausgeber: Societad Retorumantscha

Band: 132 (2019)

Artikel: Honurs ed honoranzas : ina cuorta historia dil trafficar uffecis e dalla corrupziun ella Republica dallas Treis Ligias 1500-1800

Autor: Collenberg, Adolf

DOI: <https://doi.org/10.5169/seals-841916>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist die Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften auf E-Periodica. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Zeitschriften und ist nicht verantwortlich für deren Inhalte. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern beziehungsweise den externen Rechteinhabern. Das Veröffentlichen von Bildern in Print- und Online-Publikationen sowie auf Social Media-Kanälen oder Webseiten ist nur mit vorheriger Genehmigung der Rechteinhaber erlaubt. [Mehr erfahren](#)

Conditions d'utilisation

L'ETH Library est le fournisseur des revues numérisées. Elle ne détient aucun droit d'auteur sur les revues et n'est pas responsable de leur contenu. En règle générale, les droits sont détenus par les éditeurs ou les détenteurs de droits externes. La reproduction d'images dans des publications imprimées ou en ligne ainsi que sur des canaux de médias sociaux ou des sites web n'est autorisée qu'avec l'accord préalable des détenteurs des droits. [En savoir plus](#)

Terms of use

The ETH Library is the provider of the digitised journals. It does not own any copyrights to the journals and is not responsible for their content. The rights usually lie with the publishers or the external rights holders. Publishing images in print and online publications, as well as on social media channels or websites, is only permitted with the prior consent of the rights holders. [Find out more](#)

Download PDF: 28.07.2025

ETH-Bibliothek Zürich, E-Periodica, <https://www.e-periodica.ch>

Honurs ed honoranzas. Ina cuorta historia dil trafficar uffecis e dalla corrupziun ella Republica dallas Treis Ligias 1500–1800¹

Adolf Collenberg

Negina publicaziun, negin referat sur dalla Veglia Republica senza tgisa da corrupziun. Inculpar e moralisar ei denton ina caussa, in’altra ei da finalmein urentar quella corrupziun omnipresenta pli da manedel, analisar e presentar quella el rom dil temps. Ils resultats ein zun interessants e declaran la vitalitad e survivenza tricentenara dil ‘sistem da corrupziun’ malgrad stregns scamonds costituziunals e schientscha dils prighels.

La mira dalla revolta lumneziana dil fevrer 1794 ei stada d’intercurir las raschuns dalla miseria carschida sur unviern, eruir ils culpons dalla bloccada da garnezi neu dall’Austria e trer quels avon dertgira. Suentar mobilisaziun dils cumins sursilvans e marsch da lur deputai cun suite a Cuera ei seconstituida la raspada extraordinaria dils stans (cussegls e cumins) dallas Treis Ligias ed ina dertgira nauscha che ha giudicau e truau oravontut la prominenza politica sursilvana dil mument: Pieder Antoni e Cristian Duitg de Mont, Gion Teodor de Castelberg, Daniel de Capol, Glienard Marchion ed igl avat Columban Sozzi da Mustér. Ei hagien retschiert pensiuns secretas per far politica ‘austriaca’ da repressiun e cheutras donnegiau la Republica e caschunau miseria. Il pli dir ha ei tucchau Ulysses de Salis-Marschlins, igl omnipotent duront varga 20 onns: lez ei vegnius spogliaus da ses beins e bandischaus per veta duronta suls cunfins grischuns.

El sequent setracta ei buca da giudicar la qualitat (partisana) da dertgiras nauschas ni la qualitat democratica da decisiuns politicas, elecziuns e votaziuns. Anzi: nus intercurin il daner da vusch, il dar bazz e trafficar uffecis sco sistem monetar e dilucidein sia impurtonza economica e sociala.

Al ‘sistem da corrupziun’ appartenevan sper biaras autras renconuschientschas oravontut era elements externs: pensiuns aviartas e secretas ed annuaris spendi da pussonzas jastras per influenzar la politica dallas Ligias e daners per recrutaziuns da mercenaris. Lur effect dependeva denton muort il sistem da referendum obligatoric per mintga cacaria adina e dapertut dalla veglia e luna digl um cumin suveran da 14/16 onns ensi.

Marcadar uffecis ed honurs era enconuscent gia dapi il temps medieval tardiv dapertut ella Confederaziun e sur quella ô sco <praktizieren> ni <trölen>. Pensiuns ed annuaris ein stai e restai tochen alla fin da quella impurtontas fontaunas d’entradas privatas e publicas. En entgins can-

1 Il sequent dat ina versiun cuorta digl excuors ‘Der bezahlte Souverän’, tratga dall’ovra 1794. *Anatomie einer Revolte*, 2018, p. 233–266. Ord quei motiv vegn desistiu digl apparat scientific excepiu tier citats verbals.

tuns curclavan ellas tochen la mesadad dallas expensas dil cuminetel. El Grischun plidavan ins da praticas/praticar (tud. praktizieren, kess(e)len).

Il rom costituziunal

Avon 1500 vegneva la corrupziun aunc buca discutada publicamein ellas singulas Ligias ed existevan aunc neginas leschas leutier. Tonaton gudevan las relaziuns cullas pussonzas jastras – oravontut cun Frontscha, Austria, Spagna/Milaun e Vaniescha – gronda atenziun. Quellas ein bein spèrt semussadas sco fontaunas da corrupziun. Caschunau l'emprema legislaziun en caussa ha Conradin de Marmels. Quel ha cumandau sco pensiunari da Milaun ina cumpignia grischuna ellas campagnas militaras da Buorm 1486/87 drizzadas encunter Milaun! E dudisch onns pli tard, la vigelgia dall'uiara encunter l'Austria (Tgalavaina, Pass s. Gliezi), anflein nus il Conradin de Marmels sper il prenziuestg da Cuera, il prenziavat da Mustér e Gilli de Mont danovamein sco pensiunari da Milaun.

La Brev da pensiuns da 1500 vuleva terminar tal abus cun scumandar d'acceptar pensiuns, provisiuns, schenghetgs e muneidas ord maun da pussonzas jastras. Ins temeva per la pasch e la coerenza denter las singulas Ligias ch'eran aunc buca alliadas ella Republica (succediù pér 1524).

Per sfurzar al respect dalla Brev da pensiuns han las Treis Ligias scu-mandau 1551 als mulissiers jasters da visitar cumins e vischinadis senza lubientscha ufficiala (la schinumnada Lescha da Glion). Senza success – la lescha ha buca pudiu tener pétg alla tarlischur dalla muneida jastra. Il Kesselbrief da 1570 ha precisau ed amplificau la Lescha da Glion, ha repetiu ils scamonds da 1500 e pretendiu da scadin uffical republican d'engirar dad esser vegnius tier siu uffeci <senza praticar>/<pratig keßlaye> – e smanatschau cun dertgira nauscha en cass da surpassament. Effect ha quella brev encunter praticas mussau mo en entgins paucs cass.

La Brev dils treis sigils da 1574 ei bein stada in'emproma seriosa da, cun smanatschar dira puniziun, finalmein far fin cull'influenza corruptiva ed intriganta dallas pussonzas jastras en cumbat per contracts, trapass e mercenaris. Senza success da num. La finala han ins instradau 1603 ina re-fuorma generala dil stadi (la schinumnada Landesreforma), mo era lezza ha munchentau muort ils Scumbegls grischuns l'execuziun. Las leschas han sco tochen daleu furniu legitimaziuns per dertgiras nauschas instradadas dalla partida franzosa, veneziana, spagnola/milanesa ni austriaca. 1607 ein per exempel Georg Beeli de Belfort da Tavau e Caspar Baselgia da Suagnign vegni truai alla mort e decapitai dalla partida franzosa-veneziana per haver retschiert pensiuns dalla Spagna. En schliata memoria ei oravontut la dertgira nauscha da Tusaun da 1617 e las duas succedentas cunter-dertgiras nauschas da Tavau e Glion. Ei mava cheutier buca pil salid dalla

Republica e tuttavia buca per spindrar la morala statala, anzi per sfurzar tras interess spirontamein partisans.

Emprovas da remedura han ins fatg 1684 e 1694 cun clamar en memoria danovamein ils scamonds precedents da praticar e trafficar. Mo ils avanzatgs pecuniars dalla mercanzia cun uffecis e delegaziuns eran evidentamein talmein gronds ch'ins ha daleudenvi desistiu digl engirament per buca sfurzar ils candidats a fauls engiraments. Negin era prompts da desister seriusamein dils daners che nutrevan cumins, vischinadis e fiugs.

La davosa legislaziun en caussa ei succedida 1794 el ravugl dalla raspada extraordinaria a Cuera. Mo era lezza ei vegnida tractada d'aria caulda.

Il pievel cumin susteneva in sistem da corrupziun che surschava il renger ad ina pintga elita da pli u meins noblezia che stueva en comi participar lur clientella, cumins e vischinadis vid las entradas ord lur agir politic e la rihezia che resultava da quel.

Corrupziun sco sistem

Pil svilup e la pratica da quei sistem ha ei duvrau dus elements centrals interns: d'ina vart umens interessai vid uffecis che procuravan ad els influenza politica e beinstar economic e da l'autra lur clientella interessada vid il schurmetg d'in pussent, las honoranzas ed autras entradas che se-schavan, grazia alla pussonza digl um cumin suveran, generar sin scadin scalem republican. E sco tierz element e motor dil sistem: las pussonzas europeanas en concorrenza che targevan tuts registers per influenzar la politica dalla Republica e trer il pli grond avantatg pusseivel ordlunder. Ils daners giugavan cheutier la rolla principala. Las famiglias regentas el Grischun ed ils mulissiers jasters fagevan la punt denter quellas pussonzas ed igl um cumin grischun, la suprema istanza da decisiuns politicas ed economicas e quel che decideva cul 'si cun el – giu cun el' onn per onn ni bienni per bienni d'in'elecziun a l'autra sur dalla sort politica dils pussents e candidats alla pussonza ed influenza. El teneva – grazia al sistem electoral e referendal – de jure tuts en dependenza da sia beinvuglientscha e schava honorar senza schliata cunscienza sia vusch.

Columban Sozzi, preenziavat da Mustér, ha scret ils 15 da matg 1768 a Gion Battista Buol, mess dall'Austria el Grischun, pertuccont il dir cum-bat denter partisans 'franzos' ed 'austriacs' sil cumin dalla Cadi: <Sch'ins sto schar eleger il mistral cun maunpli d'in cumin da 1500 purs ch'ei pli sil rap che raschuneivels, lu san ins buca gudignar quels cun bials plaids ed admoniziuns sche l'autra vart porscha vers daners> (Müller 1963: 47). Da <raschuneivels> valevan secapescha quels dall'atgna partida.

Muoth characterisescha il pievel cumin da <simpels e robusts, pauc cultivaus e splenaus mo sincers e bravs e surtut eminent loschs sin ses privilegis

e dretgs en fatgs da politica e da leschas cantonalas». Quel cueva bein als signurs il privilegi da reger, il stil da veta ed il status social elevai colligiai cun quel. Ils signurs stuevan permanentamein segirar lur posiziun tras demussar viers il suveran <cortesia e nobla liberalitad> [cheu el senn: esser spendabels] e quitaun paternal (Muoth 1886: 155).

Ils singurs eran bein cunscients da quels fatgs, savevan ei gie ord experiencescha, con spèrt che dertgiras nauschas e purs grittentai savevan destruir la pussonza ed existenza materiala era da nobels regenters. Pater tgein vid 1607–20 (mira sura) e vid la tschentada da cumin da rebellun lumneziana da 1794 e la dertgira nauscha succedenta a Cuera che ha ruinau l'elita centenara da noblezia sursilvana.

La plipart dils suverans omnipotents eran da scolaziun munglusa ni schizun analfabets. Lur horizon politic era enramaus per ordinari da vischinadi e cumin. Enteifer quel siu horizon vital, material e spirtal possedeva el fetg bunas enconuschientschas. Il menaschi ordeifer quei horizon surschava el ad in'elita scolada ed experimentada. El manteneva denton sco suveran la controlla. Ils interess dil pur eran focussai sil beinstar da siu fiug (v. g. tuts quel che cuschinan sil medem fiug, pia 1–3 generaziuns). Oravontut vuleva el profitar da scadin'ocasiun da generar zatgei entradas supplementaras, evitar ni silmeins minimar grevezias. Buca da surstar ch'ils <vers daners> pesavan dapli che purissem democratic che honurava eventualmein il caucasa sco electur e votader, mo che nutreva buca siu fiug.

La classa dominonta era bein scolada, poliglotta, aveva experiencescha politica e per ordinari aunc militara e disponeva d'ina pussenta reit da relaziuns politicas e famigliaras. Ella luvrava pil manteniment durabel da pussonza el vischinadi, el cumin ed ella Ligia. Premissa: participaziun als uffecis el Grischun ed en Vuclina ni silmeins controlla sur da quels d'impurtonza civila, militara ed ecclesiastica. Las entradas ord quei conglomerat ed il substrat da possess puril procuravan per la basa materiala che possibilitava success electoral e sur generaziun ora carrieras directivas e lucrativas. La clientella purila furneva il potenzial electoral decisiv. Quella vuleva vegnir tgirada d'in pater familias pussent che dirigeva e remunerava ils ses cun bazs, migiurias, plazzas, lavurs da mistregn, daners da padrinadi ed auter pli.

La venalitat dils uffecis

Ils uffecis da vischinadi, cumin e Ligia sco era ils mess a dietas eran atgna-mein tals d'honor. Il daner da spensas cuvrevan ualvess las expensas realas digl uffeci. Sepresentar da gatti era custus. Denton: uffecis ed honors sin scalem bass eran colligiai cun pussonza locala e regiunala e prestisch so-

cial ed arvevan las portas ad uffecis, mandats, representanzas e delegaziuns lucrativas oravontut en Vuclina (podestats, sindicats), Milaun, Vienna e Paris. Da quella scala si savevan ins contonscher il tgiembel da pussonza, influenza e beinstonza: sco tgauligia, emissari e delegau tier e da pussonzas jastras. Scadin scalem amplificava la valeta digl ufficial per mulissiers jasters che vagavan (<kesselen>) cun la cassa plena tras valladas e vischnauncas alla catscha da vuschs e mercenaris per lur cruna.

La tenuta generala selai resumar sco suonda: in uffeci astga e duei – muort il profit pusseivel che sedat ordlunder – haver siu prezi. Quei ei la basa dil sistem da sia venalitat. Ins scheva: <Tgi sa nuot pagar, nuot sa daventar> ni era: <In mistral senza zechins ei in tguli senza scalins>. Quei saveva scadin um d'ambiziun. Vischinadis e cumins toleravan las praticas illegalas per avantatg lur e digl um cumin. La Republica haveva negina cassa centrala. Sia obligaziun consisteva enten reparter las entradas da duanas, dil recav ch'ils uffecis ellas Tiaras subditas ed a Maiavilla generavan per la Camera dominicala, da pensiuns ed annatas da pussonzas jastras e d'autras fontaunas. Cumins, vischinadis ed igl um cumin (il suveran) sco member d'ina clientella mettevavan maun sils risculdis, flurins, zechins e bazs. Secapescha ch'ins era cunscients ch'in sistem da venalitat e da corrupziun era la basa principala da talas benedicziuns. Ei setractava gie de jure d'in sistem illegal ch'ei vegnius acceptaus e perfetgamein regulaus a pro dil beinstar material general. Las dertgiras nauschas survevan denter auter da trer alla glisch gest tenor interess politics-partisans abus, per exempel pensiuns secretas che mavan ella buorsa dalla concorrenza, ni dertgar tals che rischilavan il falliu mument pensiuns tier amitg ed adversari.

a) Uffecis republicans

Cuntrari als uffecis dallas Tiaras subditas vegnevan ils republicans ufficialmein buca surschai alla fiera libra. Per evitar praticas, vegneva fixau ina taxa (<ambts tax>) e vegnevan definidas las modalitads che possibilitavan la controlla. Quei che vegneva trafficaud privatim el tschelau avon e suenter l'elecziun vegneva tolerau aschiditg ch'ei deva neginas reclama-ziuns.

Speciala atenziun gudeva secapescha l'elecziun dil mistral. Quei uffeci haveva per ordinari in prezi definiu ed il recav mava ella cassa dil cumin e dils vischinadis. La mistralia era in quasi monopol dad entginas paucas famiglias pussentas e d'influenza che praticavan gia onns ordavon denter ellas ed ils vischinadis en roda da metter mistral. Secapescha che quei era buca gratuit, ed era buc la vusch el rin. Il dar bazs ei protocollaus per l'emprema ga ella Cadi 1686: il mistral elegiu ha pagau a scadin da

ses electurs treis bazs. Da quei mument naven anflan ins notau davos ils numds da mistral, burser/sekelmeister e scarvon dalla Cadi las honoranzas pagadas pigl uffeci: bazs, bluzgers, risculdis, krizers e contribuziuns a pro dalla cassa da cumin.

Independentamein dil modus d'elecziun dil mistral – p. ex. trer la sort denter plirs candidats – valeva: per insumma contonscher la selecziun finala stueva vegnir praticau cul suveran per che quel tegni si maun ni laschi quel en sac il dretg mument. Igl elegiu pagava suenter l'elecziun la honoranza (Amtsehrgehd), surprendeva ils deivets dil cumin ni spendeva per renovaziuns d'infrastructura, mantialas d'ufficials ed auter, ed il davos vegnevan remunerai ils electurs tenor potenza finanziaria, empermisschuns ni obligaziun legala. Il sistem da pagament era semarmenius a lescha sco in'egliada ellas fontaunas da dretg grischun revela. Pil cumin Lumnezia valevan las suandontas prescripziuns: igl aspirant alla mistralia stueva s'annunziar tier il pli vegl gerau da Vrin e deponer tier quel 3 bazs pro votant potenzial per esser eligibels. Per evitar il trafficar e segirar a cumin e vischinadis lur cumpart, ha il cumin formulau en siu statut da 1707 prescripziuns precisas. Il mistral regent stueva <alle jahr 3 Batzen für ein stimb geben baar gelt>. Quels bazs vegnevan surdai als capos dils vischinadis e suenter la tschentada da cumin retscheveva scadin electur present sin plaz cumin ils 3 bazs. Aschia vegneva scadin tier siu <tagliche salarium> (SSRQ GR B III/1: 654). Quels bazs vegnevan pia considerai sco schurnada ni spiendi e deliberai cheutras dil tef da corrupziun.

Als buc elegi vegneva il deposit restituius. Quei ch'ils candidats havevan eventualmein surdau en pli curdava al cumin. Aschia evitavan ins corrupziun evidenta.

<Ella Giadina Bassa stueva il mastral visitar scadin vischnadi e spender vin e puschn. Tala 'viseta' cuntegneva implicaziuns materialas: ella creava ina sort aderenza denter regalader e retschevider> (Mathieu 1986: 329s.).

Ina varianta da quei proceder anflein nus ella Cadi. Treis jamnas suenter la tschentada da cumin da 1796 ein Duitg Balletta e Gion Giachen Muoth (scarvon da cumin) i a Trun e Sumvitg per distribuir leu ils bazs dil nievelegiu mistral. <Ed ei passau pulit, nua ch'ins scriva si num e schlachteina de quels che retscheivan ils bazs. Quellas 2 vischnauncas pagan ina marena a quel che dat ils bazs>. Ils 19 da zercladur ha Duitg de Latour sco nievelegiu mistral repartgiu sez a Breil ils 72 krizers pro vusch empermess a quels che han dau la vusch ad el. Balletta ha notau cun num scadin retschevider. Il medem gi ha Latour gidau <in mat giuven ed ureidi> agl uffeci da stalter da Breil e retschiert persunter 13 crunas (Krontaler) (Balletta 1892: 258). Quei exempel demuossa ch'il sistem corruptiv func-

ziunava era sin scalem bass e ch'il daner culava era da sutensi tiels pus-sents. Daners da corrupziun ni d'engraziament pigl agid?

b) Uffecis ellas Tiaras subditas

El 16avel tschentaner vegnevan ils uffecis per Vuclina, Buorm, Claven-na e Maiavilla surdai en elecziun directa dalla Dieta dallas Ligias, dalla Landesreforma da 1603 naven tagliai (<geschnitzt>) en pachets da 3–5 uffecis allas dertgiras aultas. Lezzas surdevan quels tenor roda fixa a lur cumin. Cheutras vulevan ins terminar il trafficar ni silmeins impedir prezis abusivs. Sedau ordlunder ei gest il cuntrari. El sequent ein vegnidas messas en curella gliestas che notavan l'attribuziun d'uffecis sur decennis e tschentanners ora e che possibilitavan als interessai da praticar quels a moda precisa ed a pro schizun da generaziuns succedentas. Els 1675 han ils cumins dalla Giadina Bassa (senza Ramosch) statuiu in gliesta da prezis pils uffecis ellas Tiaras subditas: guvernatur 4'000 renschs, commissari 2'000, vicari 1'600, sindicatur 350. Els prezis reals eran el 18avel tschentaner ils sequents: guvernatur 12–15'000 renschs, commissari 8–10'000, vicari 4–6'000 e per las podestatarias da Tiraun, Trahona, Tegl e Murbegn pagavan ins 3–7'000, per Plur e Buorm 2–3'000. Quei ha menau ad ina spogliaziun sistematica e corruptiva dallas Tiaras subditas e da subdits beinstonts – per part era en mongia e cun agid da profitauners indigens! Buca senza raschun rugavan ils subdits: <Pertgiri nus Dieus da cametg e tun e dalla giustizia dil Grischun>. Lezza era facticamein sut controlla ni silmeins buc ordeifer l'influenza dils ufficials grischuns – la vacca da latg sper igl asen tgagia marenghins dall'administraziun guvernamentala.

Terminaus lur bienni stuevan ils ufficials dalla Vuclina, Buorm e Clavenna surdar in tierz da lur entradas administrativas e giudizialas – il schi-numnau daner da Camera / Kammergeld – alla Camera dominicala (vul gir quella dalla Republica). El 18avel tschentaner eran quei denter 40'000 e 60'000 renschs. Da quella summa targeva la Camera giu ses cuosts administrativs e spesas e deva vinavon il rest allas dertgiras aultas e lezzas a lur cumins che pagavan lur expensas e repartgevan il vanzau sils vischinadis. Quei che surpassava ils 40–60'000 mava ella buorsa digl uffical. Igl effectiv dependeva dil profil moral digl uffical ni dallas pusseivladas localas. Il meins lucrativ eran Buorm e Plur.

Ils uffecis vegnevan praticai gia onns avon da societads d'uffecis ni schizun dils cumins sezs. Il marcau vegneva francaus a scret e sigillaus. Il(s) cumprader(s) saveva(n) ceder ni vender vinavon; era quei vegneva francau cun brev e sigil. Las formalitads d'elecziun eran la finala semplas: il davos possessur digl uffeci cediù ni cumprau presentava la brev d'acquist sigillada alla Dieta s. Barclamiu (uost/settember) e schava confirmar da

quella la correctadad dalla fatschenta e retscheveva igl onn sissu dil congress la brev d'elecziun (Bestellbrief) che legitimava el d'exequir siu uffeci. A siu cumin debitava el in pagament parzial avon entrar en uffeci ni la summa totala suenter il bienni. Quels daners vegnevan allura tagliai sils vischinadis. 1753 era il cumin (grond) da Suot-Tasna en roda pil vicariat a Sunder. Suenter liungas tractativas ei quel ius a Scuol che ha stuii pagar ora a Sent e Ftan la «taxa legala», vul gir lur cumpart finanziala agl uffeci.

En ina brev a siu superiur imperial Kaunitz conferma Gieri Antoni Vielsco administratur dil Segneradi da Razén d'haver pagau ora a moda correcta als vischinadis ils daners retscharts da Gion Antoni J. Montalta per igl uffeci da guvernatur en Vuclina.

c) Fontaunas exteriuras

Daners ed honoranzas neu dalla Frontscha, Austria, Vaniescha Spagna/Milaun ed auters contonschevan lur retscheviders per part en fuorma aviarta tenor contract en comi per contracts statals, alianzas, dretgs da passagi da truppas tras il Grischun ni da recrutar mercenaris. Talas entradas mavan alla cassa dominicala (statala). In'otra part provegneva dil trafficar dils mulissiers jasters cun bia daners per unscher ils ufficials e per gudignar las vuschs dil suveran pils interess da lur cruna ni regenza. E leutier encurevan ed anflavan muneidas da tut gener sut cozza en fuorma da pensiuns secretas ni caparras (daner sil maun) ordinarias la via ella buorsa da privats, da signurs e puraglia. Da quellas benedicziuns materialas profitavan ei tenor lur peisa politica pils pagadurs. Gliestas franzosas dil 16avel tschentaner tradeschan las finessas, numnadamein ch'ins stueva era spender daners al sempel puranchel votader per contonscher il quorum decisiv en votaziun pil pli. Valeva gie: la vusch dil puranchel vala en votaziun quella dil signur.

Igl emprem contract da mercenari cugl exteriur ei vegnius sigillaus anno 1496 denter la Frontscha e la Ligia Grischa / Sura. Quel cuntegn dretgs (sold, eventuala pensiun) ed obligaziuns dil mercenari. Quei contract ha dau l'entschatta ad ina historia da saung grischun spons per crunas jastras tochen entuorn 1850. Las entradas ord tals contracts statals mavan en fuorma da pensiuns ed annuaris alla cassa republicana e vegnevan repartgi sils cumins. Pensiuns jastras, honoranzas e recavs ord venditas d'uffecis curclavan las expensas currentas dils cumins, gidavan finanziair projects (Cuera 1770 / uors dil Rein), ni delectavan la buorsa dils vischins (Cumbel il daner da commissari da Clavenna da 1773). Via bazs d'elecziun, pasts publics, spendas da vin, daners da caparra avon e suenter elecziuns eran pli u meins tuts participai allas plievias d'aur sil tgau dil suveran.

Daners jasters ed indigens lubevan alla signuria da noblezia – el coc 10–12 famiglias pro Ligia – da recrutar, sustener e mobilisar ina pussenta clientela che procurava a lur signur la victoria en votaziuns ed elecziuns e ch’el saveva en seracass mobilisar per alzar la bandiera e far dertgira nauscha culs adversaris.

Sco aults officiers en tiaras jastras ed aults ufficials en Vuclina han entgins aristocrats fatg daners sco paglia, daners ch’els han suenter lur retuorn en patria investiu en sedias representativas, palazs, parcs ed interpresas industrialas sco per exempel ils de Mont a Vella, Schmidts de Grüneck a Glion, Marchions a Valendau ed ils Salis en industria a Clavenna.

Per la puraglia era ei d’impurtonza existenziala da guder la beinvuaglientscha ed il schurmetg d’in signur e patrun che disponeva da migiurias, plazzas da fumegl, dretgs d’alp e che saveva dar credits, bunamanas e biemauns a numerus figliols e figliolas, lavurs da mistregn ed auter pli. Quella interdependenza stabilisava la posiziun politica e sociala dil signur ed alimentava l’economia da ses clients.

Con flexibels era il sistem da venalitat e corrupziun illegala/legalisada?

Il praticar uffecis, trafficar e dar bazs per avantatg dil suveran eran mieds d’influenzar decisiuns politicas ed elecziuns generalmein acceptai. Medemamein toleradas e schizun giavischadas eran pensiuns, annadas e capparras da pussonzas jastras. Schizun las pensiuns secretas giudicadas da nuscheivlas (per aschidadir: negativ-corruptivas) vegnevan persequitadas mo sporadicamein da dertgiras nauschas e lu mo quellas dils adversaris politics (per exempel 1794!). Il sistem sco tal era acceptaus e vegneva praticaus da tut tgi haveveva la pusseivladad leutier. Criticaus vegneva atgnamein mo il surdiever che provocava scandal.

Igl agir ordinari dils ufficials ellas Tiaras subditas era in pugn da plonsch permanent davart dils subdits. Igl interess digl ufficial era da maximar il profit durant siu bienni. Quella ‘normalitat’ era acceptada e buca dishonoranta (excepiu cass propi extremists sco il Gaudenz Misani 1771–73 a Tiraun). Las considerablas investiziuns fatgas per survegnir igl uffeci stuevan ed astgavan sepagar. Il scrupulus era sez la cuolpa. Il pursepen plein dalla Vuclina astgava vegnir mundaus ora e las pusseivladas da corrupziun eran immensas en administraziun e dertgira. Quei ch’era previu all’entschatta sco excepziun ei d’aventau regola ed ha lavagau pass per pass il sentiment per dretg e lescha. La rotaziun dils uffecis ellas Tiaras subditas arvevan a cumins, vischinadis e privats il sac da marenghins. Eran las entradas dall’administraziun scuntradas culla sindacatura ed il

tierz surdau correctamein alla Camera dominicala serravan ils sindicaturs giu ils egl e tschentavan per ordinari ora in benservit che tuffava da laudavaglias. Sco jeu a ti oz, ti a mi damaun.

La dertgira nauscha sco regulativ?

La noziun da «Strafgericht» anflein nus per l'emprema ga el Kesselbrief da 1570, era denton gia usitaus el mintgadi. Quella fuorma da tribunal ei vegnida creada dalla Brev da pensiuns da 1500 ed ei vegnida applicada l'emprema ga 1518. La Brev da federaziun da 1524 era la referenza per dertgiras nauschas dalla Republica. Surlunder cursavan denton interpretaziuns controversas. Per lur decisiuns existeva negina dertgira ordinaria d'appellaz; mo ina cunterdertgira nauscha, la dieta dallas Treis Ligias ni il congress savevan cassar la decisiun. Las empremas dertgiras nauschas (1518 e 1542) han giudicau explicitamein sur da pensiuns, annatas e schenghetgs scumandai. Dils 1550 naven giogan tals plogns mo la rolla da vehichel per legitimar igl alzar bandiera / Fähnlilupf, per refuormas ni dertgiras nauschas en survetsch dad interess partisans.

Il senn democratic era drizzaus en emprema lingia silla repartiziun correcta dad entradas statalas, las provegnientas digl exteriur e dil praticar uffecis. El focus negativ stevan las pensiuns secretas – stregn priu buca pervia da lur nuscheivladad, anzi perquei che lezs daners vegnevan privatisai e buca socialisai a moda directa. Las paucas excepziuns positivas ein idas en emblidonza el decuors dils tschentanners, satrai sut il maletg general pauc delectont dallas dertgiras nauschas partisanas nua che pensiunaris (secrets) dertgavan pil pli pensiunaris secrets traplai. Paupra quel che sesanflava quei mument silla fallida vart (p. ex. 1607, 1794).

Buca d'emblidar ei che corrupziun era medemamein derasada ell'administraziun interiura dalla Republica e dallas Ligias e cumins, denton sin scalem pli bass e bein controllaus digl egl public e dalla concorrenza/opposiziun. Da quels negin che reusseva da sezuppar alla liunga. In effect prohibitiv positiv da quella realitad silla corrupziun irregulada ei buc excludaus, denton buca eruibels e perfranc buca persistents.

Tut priu: las dertgiras nauschas (ina smanatscha permanenta culla spada) sco instrument per impedir corrupziun politica giudicada nuscheivla han tradiu lur scopo e – aschilunsch sco documentabel – munchentau cun paucas excepziuns lur mira. Bia auter che destruir da temps en temps l'existenza materiala d'entgins potents, prender ad els la veta ni bandischar els dil Grischun han ellas buca prestau. Da cheu deriva denton lur tef da sgarschur.

Probablamein stuevan ils regents impunder ina buna part da lur temps per reflectar strategias d'agir persunal e politic senza provocar ina dracca electorala ni dertgira nauscha sur lur tgau.

Resultats

Il praticar uffecis, dar bazs (cumprar/pagar vuschs) e trafficar decisiuns eran elements d'in sistem da corrupziun praticaus, sustenius ed alimentaus da pussonzas jastras e dils indigens.

Igl element pecuniar dil sistem era d'eminenta impurtonza economica e sociala. A quel eran tuts vischins participai a moda directa ni indirecta.

Da quel profitava igl um cumin sco suprem suveran e sco member d'ina clientella (signur/patron e client) en dependenza vicendeivla.

La repartiziun dils daners provegnients dalla corrupziun acceptada generalmein era fermamein reglementada (en variantas tenor cumin) per segirar alla cuminonza ed al privat sia cumpart.

Muort ses considerabels avantatgs materials ei la corrupziun sistematica vegnida acceptada ed ein schizun abus evidents vegni tolerai.

La dertgira nauscha, in instrument da smanatscha el maun dil suveran per cass da tradiment ed abus da pussonza, ei daventada in tribunal partisan ed ha cheutras munchentau siu niebel scopo primar.

Bibliografia

Archivalias

Acirq. Disentis/Mustér Protocol dil magistrat 1788–1806.

StAGR, DV/3 160/61, Protocoll della ludeivla Ligia Grischa.

SSRQ GR B III/1, Nr. 285, Pt.11 (p. 654).

StAGR, DV/3 236/8, Amtszession Tirano pro 1775.

StAGR, B 2055, Zässionsvertrag vom 30.6.1709.

Numerus rodels da prezis en: StAGR AB IV/8a, ts. 9 und 24, Veltliner Akten, sco era els toms SSRQ GR Langwies, Oberengadin e.a.pli.

Litteratura

ALIG OSCAR (1933). *Georg Anton Vieli. Ein bündnerischer Staatsmann 1745–1830*, Chur 1933.

BALLETTA DUITG (1892). *Cudisch e remarcas de mia vetta manada da Duitg Balletta de Breil*, ed. da G. H. MUOTH, en: *Annalas* 7/1892, p. 225–281.

BEHR ANDREAS (2016). *Diplomatie als Familiengeschäft*. Die Casati als spanisch-mailändische Gesandte in Luzern und Chur (1660–1700), Turitg 2016.

BRÄNDLI, SEBASTIAN (2017). *Keyser und Künig in der Surselva*, en: *JHGG* 147/2017, p. 3–34.

BUNDI, MARTIN. Art. *Servetschs mercenars*. En: *LIR* II, p. 359–360.

COLLENBERG ADOLF (2018). *1794. Anatomie einer Revolte*. Cuera 2018.

- COLLENBERG ADOLF (1999). *Die Bündner Amtsleute in der Herrschaft Maienfeld 1509–1799 und in den Untertanenlanden Veltlin, Bormio und Chiavenna 1512–1797*, en: JHGG 129/1999, p. 1–118.
- COLLENBERG ADOLF. Art. *Dretgira nauscha*. En: LIR I, p. 289–290.
- FÄRBER, SILVIO (1983). *Der bündnerische Herrenstand im 17. Jahrhundert. Politische, soziale und wirtschaftliche Aspekte seiner Vorherrschaft*, Cuera 1983.
- FÄRBER, SILVIO (2012). *Die Landesreform von 1603. Vergeblicher Versuch, die Korruption der Verwaltung der Untertanenlande zu unterbinden*, en: *Die Bündner im Veltlin, in Bormio und Chiavenna. Akten der historischen Tagung Tirano und Poschiavo 22./23. Juni 2012*, p. 163–187.
- GADOLA GUGLIELM (1944). *Il cumin della Cadi*. En: *Il Glogn* 1944.
- HEAD RANDOLPH C. (2001). *Demokratie im frühneuzeitlichen Graubünden. Gesellschaftsordnung und politische Sprache in einem alpinen Staatswesen, 1470–1620*, Turitg 2001 (tud. da Max Hilfiker, 2001).
- MAISSEN FELICI (1983). *Historia dalla pleiv da Cumbel*, Mustér 1983.
- MAISSEN THOMAS (2001). *«Die Gemeinden und das Volck als höchste Gewalt unsers freyen demokratischen Stands»*. *Die Erneuerung der politischen Sprache in Graubünden um 1700*, en: JHGG 131/2001, p. 39–80.
- MATHIEU JON (1986). *Alpine Gemeindedemokratie oder aristokratische Herrschaft? Eine Gegenüberstellung zweier Schweizerischer Regionen im Ancien Régime*, en: *Itinera*, 1986, Fasc. 5/6.
- MÜLLER ISO (1963). *Die Fürstabtei Disentis im ausgehenden 18. Jahrhundert. Beiträge zur Geschichte des alten Mönchtums und des Bernediktinerordens*, carnet 25, Münster 1963.
- MUOTH GIACUN HASPER (1886). *Historia grischuna dil novissim temps*, en: *Annalas* 1/1886, p. 138–172.
- PFISTER ALEXANDER (1926). *Partidas e combats ella Ligia Grischa da 1494–1794*, en: *Annalas* 40/1926, p. 71–208.
- PINÖSCH STEPHAN (1917). *Die ausserordentliche Standesversammlung und das Strafgericht vom Jahr 1794*, Turitg 1917.
- VALER MICHEL (1904). *Die Bestrafung von Staatsvergehen in der Republik der drei Bünde*, Cuera 1904.
- VALER MICHEL (1902). *Die Beziehungen Graubündens zur Eidgenossenschaft bis zum Wiener Kongress*, en: *Bündner Geschichte. Vorträge gehalten im Winter und Frühjahr 1901/1902 im Rätischen Volkshaus in Chur*, 1902, p. 265–298.
- VITAL ANDRI (1934). *Vendita e cessiun d’uffizis in Valtellina*, en: *Chalender ladin*, 24/1934, p. 62–71.
- WENDLAND ANDREAS (1995). *Der Nutzen der Pässe und die Gefährdung der Seelen. Spanien, Mailand und der Kampf ums Veltlin (1620–1641)*, Turitg 1995.
- ZSCHOKKE, HEINRICH (1803). *Denkwürdigkeiten, Historische Denkwürdigkeiten der helvetischen Staatsumwälzung*, t. 1, Winterthur 1803.